

УДК 159.923.2

РИБАЛКА Валентин Васильович

доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи НАПН України

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ОСОБИСТОСТІ ГРОМАДЯНИНА

Наголошується на актуальності розвитку сучасного громадянського суспільства та особистості громадянина в Україні, наводяться соціально-психологічні, духовні, конституціональні, правові засади й досвід створення такого суспільства у світі, в Європі як перевіреного часом шляху до реального народовладдя й ознаки дієвої демократії. Вказується на історичні передумови розвитку громадянського суспільства та особистості громадянина, накопичені в Німеччині у роботах Гегеля, в Україні, зокрема на Полтавщині, що пов'язано з діяннями її духовної еліти, зокрема Г.С. Сковороди, Т.Г. Шевченка, В.І. Вернадського, Г.Г. Ващенко, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, О.Т. Гончара, Ф.Т. і В.Ф. Морзунів, І.А. Зязюна та ін.. Пропонуються науково обгрунтовані принципи, цілі, методи, інституціональні форми і конкретні вимоги до побудови і функціонування українського громадянського суспільства з урахуванням сучасних кризових реалій, його продуктивної паритетної взаємодії із гілками влади, форми контролю діяльності і відповідальності владних і громадянських лідерів. Підкреслюється необхідність обов'язкової відданості лідерів громадянського суспільства і представників влади позитивним духовним цінностям, неприпустимість наявності в них ознак існування негативних цінностей. За цих умов можлива єдність народу та прогресивний поступ України до миру і добробуту. Пропонуються психологічні заходи зі сприяння розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: *громадянське суспільство, особистість громадянина, соціально-психологічні передумови, духовні якості особистості лідера, побудова, структура і функціонування громадянського суспільства, взаємодія з владою, єдність і прогрес української держави.*

Актуальність проблеми побудови громадянського суспільства усвідомлюється філософами, політиками, педагогами вже достатньо тривалий час. Згадаємо, що ще Гегель наприкінці XVIII – на початку XIX століття у своїй «Філософській пропедевтиці» [1] говорив про перспективність такого суспільства, про його корінний зв'язок із сім'єю та базовими потребами народу. Впродовж декількох століть в Європі точилися наукові дискусії по цій проблемі і як наслідок на

початку XXI століття вже створені і функціонують певні осередки громадянського суспільства, які відіграють все більш помітну роль у зміцненні, а фактично – у розвитку і розширенні простору демократії як дієвої форми народовладдя.

Для глибшого розуміння соціально-психологічних причин сучасних драматичних подій в Україні можуть стати в нагоді погляди київського за походженням філософа, психолога і педагога, професора Г.І. Челпанова (1862-1936), зокрема на емоції та афекти. Зроблений ним ще на початку XX століття опис так званих симпатичних, персональних і естетичних почуттів, які він пов'язував з інстинктами і вищими соціальними переживаннями, з «усвідомленням своєї гідності», з «почуттям честі, вищості, гордовитості і водночас – приниження, придушення, пригноблення – начебто просяться у XXI століття для пояснення «революції гідності» і сучасного стану українського суспільства й особистості.

Ще точніше про це сказав сучасник Челпанова, всесвітньо відомий психіатр і психолог В.М. Бехтерев (1857-1927), який у своїй доповіді «Особистість та умови її розвитку і здоров'я», зробленій у Києві на початку вересня 1905 року на II з'їзді вітчизняних психіатрів проголосив, що «ті суспільства і народи, що мають у своєму середовищі більш розвинутих і більш діяльних особистостей, за інших рівних умов будуть збагачувати людську культуру більшою кількістю предметів своєї праці та кращою їх якістю. І навпаки – народ, слабкий за рівнем розвитку окремих особистостей, що складають його як суспільні одиниці, не може захистити себе від експлуатації народів з вище розвинутими особистостями, що утворюють його... Перемагає той народ, котрий сильніший розвитком своїх особистостей. Народ же з нерозвинутим суспільним життям, з придушеними особистостями приречений на розпад та втрату своєї самостійності».

Усі ці положення свідчать про надзвичайну актуальність проблеми «суспільство і особистість», яка в умовах сучасної України, що прямує в Євросоюз, виступає як проблема «громадянське суспільство і особистість громадянина», про що йдеться у даній статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відмітимо в цьому плані появу численних моделей такого суспільства в науковій і публіцистичній літературі [2; 10; 11; 14; 16 та ін.]. Відмітимо і той незаперечний факт, що успішний досвід побудови в Україні, зокрема на Полтавщині, елементів своєрідного українського громадянського суспільства належить, на наше переконання, «Народному віче», «Козацьким радам», декільком поколінням всесвітньо відомих діячів славетного краю – Г.С. Сковороді (з його поглядами на зовнішній, біблійний та внутрішній світи людини на людську громаду), Т.Г. Шевченкові (з його шляхетною місією об'єднання української, зокрема полтавської інтелігенції), В.І. Вернадському (з його ученням

про ноосферу та понад-особистість), Г.Г. Ващенко (з його поглядами на виховний ідеал в українській освіті), А.С. Макаренку (який фактично побудував педагогічну модель громадянського суспільства на основі поглядів на культуру особистості та умови її розвитку у колективі), В.О. Сухомлинському (з його вирішенням проблеми всебічно розвинутої особистості в умовах сільської громади), О.Т. Гончару (з його художнім образом соборної особистості) тощо. А в сучасну добу слід визнати відчутний внесок у побудову основ громадянського суспільства і особистості громадянина родини Моргунів та її оточення. Адже відомо, наскільки багато зробив для підйому полтавської землі, економіки, соціальної сфери та освіти Полтавської області незабутній і геніальний її керівник Федір Трохимович Моргун [7], і разом з ним, його помічник і син – професор психології Полтавського педагогічного університету імені В.Г. Короленка Володимир Федорович Моргун [5; 6], який, до речі, відзначив 23 березня 2017 року свій 70-річний ювілей! Федір Трохимович разом з академіком, ректором цього університету Іваном Андрійовичем Зязюном [3], талановитими педагогами і психологами Полтави будували основи громадянського суспільства та особистості громадянина здебільшого через освіту на основі ретельного врахування досвіду видатних педагогів А.С. Макаренка і В.О. Сухомлинського та інших численних представників духовної еліти полтавської землі. Пригадаємо, яскравий приклад демократизації управління – знамениті обласні радіонаради Ф. Моргуна, в яких брали участь усі керівники області (без витрат часу і пального на поїздки до обласного центру!) і які транслювалися по місцевому радіо для всіх громадян області. В народі вони отримали назву «радіоняні».

Перспектива політичного процесу в незалежній Україні пов'язана, на наше переконання, з побудовою сучасного всеукраїнського громадянського суспільства, в якому б відображався вітчизняний і міжнародний досвід його побудови, а також досвід формування реального народовладдя, кінець кінцем – мудрість народу та її видатних особистостей у налагодженні співжиття людей у багатонаціональній, полікультурній країні. На жаль, спонтанні спроби функціонування українського громадянського суспільства в умовах драматичних подій 2013-2014 р.р. не супроводжувалися з різних причин цілеспрямованим розвитком, організацією та юридичним оформленням даного виду демократії, тобто дієвою мирною владою народу. А це, як виявилось, загрожує балансуванню на межі переходу до гострого громадянського конфлікту, що реально і відбулося у країні. В цих умовах громадянське суспільство виступає альтернативою громадянської війни! Велику роль у побудові сучасного громадянського суспільства може зіграти українська наука,

зокрема філософія, державознавство, соціологія, юридична наука, психологія, педагогіка тощо.

Завдання даного теоретико-методологічного дослідження – 1) проаналізувати проблему побудови громадянського суспільства і 2) розглянути роль особистості громадянина в цьому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Події останнього року засвідчили факт гострого дефіциту яскравих творчих особистостей, які б визнавалися незаперечними моральними лідерами країни, котрі могли б очолити складний народний рух до справжньої демократії, до громадянського суспільства. Сцена української історії була зайнята посередніми індивідами, а ще більше примітивними організаціями, навіть люмпенами, тоді як народу були потрібні саме талановиті особистості. Але вони або не були допущені на цю сцену, або не вважали можливим перебувати на ній...

Нагадаємо, що у своїй відомій книзі «Людські якості» член Римського клубу Ауреліо Печчеї наголошував, що «при всій тій важливій ролі, яку відіграють у житті сучасного суспільства питання його соціальної організації, його інститути, законодавство і договори, при всій могутності створеної людиною техніки, не вони в кінцевому рахунку визначають долю людства... Проблема у підсумку зводиться до людських якостей і шляхів їх удосконалення. Бо лише через розвиток людських якостей і людських здібностей можна досягти зміни усєї орієнтованої на матеріальні цінності цивілізації і використати увесь її величезний потенціал для благих цілей» [9]. Печчеї неодноразово підкреслює цю думку: «...єдиний шлях до порятунку лежить через те, що я називаю людською революцією – через новий гуманізм, що веде до розвитку вищих людських якостей...» [9].

Слід зазначити, що в країні в першій половині 2014 року вже відбулися декілька круглих столів за участю видатних представників різних груп суспільства. Про необхідність обговорення гострих ситуацій саме авторитетними моральними лідерами нації переконливо і настійливо говорили перший Президент України Леонід Макарівч Кравчук та деякі інші політики й політологи. На їх погляд, затримка у побудові й ефективному функціонуванні громадянського суспільства тільки консервує причини виникнення конфлікту, загрожує його рецидивами. Проведений 14 травня 2014 року Загальноукраїнський круглий стіл національної єдності лише підтвердив необхідність побудови сучасного громадянського суспільства в Україні, удосконалення роботи в цьому напрямі. Проте, ця форма самовираження громадян, усього народу, не знайшла свого належного розвитку, вона виявляється спонтанно, епізодично, фрагментарно і при майже необоротному загостренні ситуації. Авторитетна частина українського суспільства, гордість українського народу, відомі

особистості – вчені, діячі церкви, культури, митці, видатні громадські постаті – фактично відсторонені від вирішення доленосних проблем державотворення, що було вкрай необхідно саме в останні найбільш трагічні місяці української революції. Вкажемо на той факт, що, услід за нашими самовідданими медиками, українські психологи також надавали необхідну волонтерську допомогу постраждалим учасникам подій на майдані, учасникам АТО, проте їх поради більш стратегічного плану, зокрема щодо побудови і легітимізації громадянського суспільства, не знаходили належного відгуку у владних структурах і активістів майдану, у ЗМІ...

Підкреслимо той факт, що європейські політики, в тому числі й ті, котрі брали участь у посередницькій місії з розв'язання суспільного конфлікту в Україні, вже адресували відповідні пропозиції українській владі, опозиції та існуючим осередкам громадянського суспільства (!). Адже у світі вже накопичений серйозний історичний досвід функціонування громадянського суспільства, який слід було б вивчити і запровадити нам. Заслугує на увагу та обставина, що європейське громадянське суспільство, що є зараз достатньо формалізованим і легітимізованим, вже виступає суб'єктом політичного процесу, автором законодавчих ініціатив, зокрема подає законопроекти у Європарламент. Вкажемо на той факт, що емісари Євросоюзу неодноразово висловлювали свою підтримку спробам створення в Україні громадянського суспільства, пропонували допомогу в цій справі, зокрема навіть були готові виділити і виділяли на це відповідні гранти. Так, в середині травня 2014 року Євросоюз, передаючи Україні в якості фінансової допомоги 600 мільйонів євро, прямо вказав, що частина цієї суми має бути спрямована на побудову громадянського суспільства. Однак чи скористалася українська влада і громадськість цим шансом, чи помітила цей міжнародний інтерес до нової української форми демократії, що народжувалася на майдані, і чи зробила конкретні кроки в цьому напрямі? Відповідь очевидна – ні!? Ми наголошуємо в цьому зв'язку саме на організації і легітимізації цієї форми громадянського суспільного самоврядування, що народжувалася на майдані, але не була розвинута відповідно до існуючого законодавства і волі народу, оскільки інші відомі суспільні утворення не можуть замінити громадянського суспільства як суб'єкта політичного державотворчого процесу.

Відаючи належне фактам, слід згадати, що у 2013 році в Адміністрації попереднього Президента України була створена Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства в Україні, яку очолила радник Президента Марина Ставнійчук. Радою були складені стратегія, план формування українського громадянського суспільства і підготовлені матеріали до Указу Президента з цього питання. В проведеній підготовчій роботі знайшли

своє відображення запізнili і формальні намагання скопіювати відповідні процеси в Росії, де в цьому плані зроблені перші кроки. Там вже декілька років систематично збирається Суспільна палата при Президентові, до якої входять відомі авторитетні постаті російського громадянського суспільства, які формулюють певні вимоги до влади. Зрозуміло, що функціонування подібних форм громадянського суспільства здійснюється значною мірою під контролем влади, його рішення носять рекомендаційний характер, проте це має і свої корисні аспекти. Відмітимо, що перша ж спроба зібрання подібного утворення в Україні у 2010 році, на якому представники української інтелігенції піддали гострій критиці тодішнього президента, призвели до зупинення роботи цього суспільного органу, який, як відомо, більше не збирався.

Проте, вище згадувана Координаційна рада розробила, за наявними даними, проект Закону «Про громадянське суспільство в Україні» і подала його восени 2013 року до Верховної Ради України, де він ще не розглядався. На наш погляд, цей законопроект міг би бути перероблений з урахуванням політичних реалій в Україні і розглянутий законодавцями. Проте, чи зацікавлені можновладці в оформленні «п'ятої влади», якою виступає громадянське суспільство? Досвід Помаранчевого майдану, а тепер вже і Євромайдану, свідчить про невтішну відповідь на це запитання. До чого це призвело і до чого веде – говорять трагічні події останніх місяців і сьогодні. І причини полягають, на наш погляд, саме у соціально-психологічній слабкості, духовній незрілості, моральній обмеженості, навіть застарілості, традиційних видів влади – законодавчої, виконавчої, судової і ЗМІ – в умовах, коли принципово збільшився рівень освіченості, культури, духовності народу, зросли вимоги з його боку до влади, проте вона не тільки не відповідає цим вимогам, але і демонструє явну і неявну розбещеність, вищість над громадянами, авантюрний і нестримний потяг до корупційних дій, феодалну зневагу до народу, нездатність враховувати розмаїття і глибину проблем народного життя і своєчасно розв'язувати їх тощо. Більш того, влада у нинішньому її вигляді сама породжує проблеми, які самостійно, без громадянського суспільства, без опори на мудрість народу не може вирішити.

Про потенційну легітимну можливість і необхідність здійснення практичних правових дій із побудови громадянського суспільства свідчить ряд статей Конституції України обох редакцій, 1996 і 2010 років, особливо її 3, 5, 36 статті, які можуть бути інтерпретовані саме як правова основа для реалізації цих дій [4].

Слід також зазначити, що певні формальні ознаки громадянського суспільства в Україні відображені у прийнятому в березні 2012 року Законі України «Про громадські об'єднання» та запропонованому С. Кириченком проекті Закону України «Про громадський контроль».

Наступним кроком може стати прийняття Верховною Радою Закону України «Про Громадянське суспільство в Україні», але з врахуванням останніх морально-політичних подій в країні.

Відмітимо також, що в Києві з 1997 року працює Інститут громадянського суспільства, який проводить професійну, перевірену часом, незаангажовану діяльність у таких сферах, як: а) правові дослідження та правова просвіта; б) політологічні та економічні дослідження; в) місцеве самоврядування та тренінги для депутатів; г) розроблення проєктів нормативних актів та їх просування в органах державної влади і місцевого самоврядування; д) видавнича діяльність; е) моніторинг діяльності органів державної влади у сфері місцевого самоврядування, громадських організацій та місцевого розвитку тощо.

Існує чимало наукових праць в цьому напрямі, назовемо лише такі роботи, як вже згадувана робота Г. Гегеля, праці Н.Г. Джингарадзе, М.А. Ожевана, А.В. Толстоухова [8], Г.Г. Філіпчука [16] та ін. Засади громадянського суспільства, як вважають спеціалісти, визначені «Декларацією прав людини і громадянина» (26 серпня 1789 р.) і представлені такими категоріями, як:

а) свобода в її позитивному («для») та негативному («від») значенні, в таких позиціях, як: усі люди вільні від народження; ніхто не має права відчужувати їхні природні права. Разом з тим, свобода не може бути абсолютною, оскільки остання обмежує права та свободи інших людей, певні принципи моралі, а також інтереси загального добробуту, тобто свобода є відносною;

б) рівність у гідності та правах усіх громадян, при цьому держава має забезпечити однакові для всіх фундаментальні права та свободи без утискання чи обмеження на будь-якій підставі;

в) приватна власність;

г) нація як джерело верховенства права;

д) закон як засіб обмеження державної влади на користь громадянського суспільства;

е) принцип демократичності, тобто народовладдя як режиму влади народу та вияву народного суверенітету, що реалізується як форма індивідуальної свободи, як спосіб управління справами держави, як показник соціальної активності;

ж) право, за яким суспільство має вимагати звіту кожної посадової особи та ін. [8, с. 88-91].

Пріоритетними цінностями громадянського суспільства визнаються *плюралізм, самообмеження та самоосмислення*. З позицій плюралізму ніхто не може володіти монополією на остаточну, вищу істину. Природним станом будь-якого демократичного суспільства є вільна боротьба ідей та інтересів. Жодна організація не може претендувати на все суспільство, нав'язувати йому свої погляди, переконання, волю.

Вищою цінністю громадянського суспільства є *особистість, її права та свободи*. Розвиток громадянського суспільства зумовлює зростання самосвідомості особистості, розширення сфери її соціально значимих ініціатив і водночас – гарантує її вільну самореалізацію. До цінностей громадянського суспільства відносяться *громадянські, політичні та соціально-політичні права*. В останньому випадку це цінності *родини, суспільних та релігійних рухів, недержавних засобів масової інформації, органів громадського самоврядування*, що утворює механізм формування та вияву суспільної думки, розв'язання суспільних конфліктів тощо.

У контексті зазначеного вище слушним вважаємо видання 26 лютого 2016 року Президентом України Петром Олексійовичем Порошенком Указу про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [15]. В Указі затверджена Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні і передбачено складання конкретного плану його побудови.

У зв'язку з цим, психологічна наука і, зокрема практична психологія має долучитися до розробки відповідних питань розвитку громадянського суспільства в Україні. Ці питання викладені у розділі 4.4. Стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства і полягають зокрема у завданні створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці [15]. Цей стратегічний напрям спрямований на реалізацію наступних завдань:

- забезпечення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування доступу громадськості до консультацій та правової допомоги (в тому числі безоплатної) з питань порядку створення і діяльності організацій громадянського суспільства;

- запровадження обов'язкових моніторингу та оцінки розпорядниками бюджетних коштів програм і проектів, які виконуються організаціями громадянського суспільства за рахунок бюджетних коштів;

- запровадження обов'язкової звітності організацій громадянського суспільства, які отримують державну фінансову підтримку, публічного доступу до такої звітності, а також до результатів обов'язкового моніторингу, оцінки та експертизи результатів державної фінансової підтримки організацій громадянського суспільства;

- сприяння міжсекторальній співпраці у запобіганні і протидії шахрайству та іншим зловживанням у сфері надання благодійної допомоги, посилення юридичної відповідальності за нецільове використання благодійної допомоги;

- стимулювання волонтерської діяльності, у тому числі опрацювання питання щодо участі України в Європейській конвенції про дострокову волонтерську службу;

- запровадження механізму здійснення благодійної діяльності шляхом надсилання благодійних телекомунікаційних повідомлень;
- розширення сфер застосування державно-приватного партнерства за участю організацій громадянського суспільства;
- включення до навчальних програм загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладів курсів і тем з питань розвитку громадянського суспільства;
- запровадження підготовки в системі вищої та післядипломної освіти фахівців з менеджменту неурядових організацій;
- забезпечення надання методичної, консультативної та організаційної допомоги органам державної влади, органам місцевого самоврядування з питань взаємодії з організаціями громадянського суспільства, розвитку громадянського суспільства;
- проведення просвітницьких заходів та соціальної реклами з питань взаємодії з організаціями громадянського суспільства, розвитку громадянського суспільства;
- стимулювання наукових досліджень, публікацій та просвітницьких заходів у сфері розвитку громадянського суспільства і міжсекторальної співпраці (див. п. 4.4. Стратегії) [15].

Вважаємо, що початок конкретної роботи зі створення громадянського суспільства призведе до більшої чіткості конкретних завдань і визначення ролі психологічної науки в цьому процесі.

Наважимося стисло викласти психологічні погляди на громадянське суспільство як на антитезу громадянського протистояння, як на предмет мирних перемовин різних сторін із цього непростого питання. В ході творчого переговорного процесу на всіх рівнях суспільства доцільно, на наш погляд, поступово домовлятися про наступні структурні, інституціональні та функціональні моменти побудови вказаного суспільства.

Метою громадянського суспільства має стати людина як найвища цінність, особистість усіх громадян України, щасливих у рідній країні, яка захищає їх, забезпечує мирний розвиток їх сімей, благополуччя, гарантує високу якість життя за такими ознаками, як здоров'я, тривалість самого життя, економічний розвиток, благополуччя, духовність, освіта, професія, робота, честь і гідність, дружні стосунки з усіма державами світу і особливо – з її сусідами.

Громадянське суспільство має формуватися із кращих у духовному, моральному, інтелектуальному, професійному плані (адже криза в Україні носить очевидний морально-політичний, зокрема антикорупційний характер) громадян, авторитетних творчих особистостей, досвідчених лідерів, представників і висуванців усіх територіальних, національних, професійних, вікових тощо громад України як організаторів нового успішного суспільства. Відмітимо, що

таких громадян у країні достатньо, особливо серед обдарованої і талановитої молоді, яка чекає свого часу і, не отримуючи можливості допомогти рідній країні, відвертає свої погляди і сподівання до зарубіжжя... Потрібна тільки воля до загального благополуччя, до подолання власного егоїзму на користь громади, здатність до відповідної активності з пошуку більш корисних для суспільства особистостей і висування їх до керівництва з відповідним контролем і відповідальністю перед громадою!

Чому саме духовно зріла, розвинута особистість має перш за все стати членом і лідером громадянського суспільства? Тому, що саме в ній в процесі розвитку концентрується унікальний культурний, цивілізаційний, творчий, гуманістичний потенціал! Про це свідчить проведений нами контентно-частотний аналіз наявних у 48 вітчизняних теоріях особистості [13] її визначень, результат якого може бути представлений у наступній «контентно-атрибутивній формулі». Остання утворюється ієрархією низки головних атрибутивних понять, в яких відображаються такі її фундаментальні якості (у дужках наводиться число, що вказує на кількість вживань певного атрибуту у 48 визначеннях особистості), як: 1. Соціальність (31); 2. Творчість (21); 3. Людність (гуманізм) (20); 4. Самосвідомість, тобто «Я» (18); 5. Духовність (18); 6. Культурність (16); 7. Життєвість (вітальність) (16); 8. Індивідуальність (13); 9. Цінність (честь і гідність) (13); 10. Розвиненість (11); 11. Діяльність (як людська форма активності) (10); 12. Відносність (ставленнєвість) (9); 13. Суб'єктність (8); 14. Формальність (8); 15. Вершинність (7); 16. Здатність до оволодіння, засвоєння світу (7); 17. Свідомість (7); 18. Історичність (6); 19. Організованість (6); 20. Психологічність (6); 21. Унікальність (5); 22. Об'єктність (5); 23. Якісність (5); 24. Наявність специфічних властивостей (4); 25. Вчинковість (4); 26. Динамічність (4); 27. Колективність (4); 28. Світоглядність (наявність наукових поглядів, принципів, життєвих переконань) (4); 29. Системність (4); 30. Відповідальність (3); 31. Внутрішній характер (3); 32. Ідеальність (3); 33. Матеріальність (3); 34. Здатність бути носієм властивостей (3); 35. Комунікативність (3); 36. Сукупність властивостей (3) ... [12].

Саме на розвиток цих духовних, етичних, естетичних, інтелектуальних якостей в особистості спрямована українська система освіти, вони покладені як мета в основу так званих особистісно орієнтованих систем навчання, виховання, в цілому – «соціалізації» молоді і персоналізації, тобто особистісного зміцнення суспільства, перетворення його на громадянське суспільство!

Висновки та перспективи подальших розвідок. Виходячи із зацікавленості в мирі і процвітанні рідної країни, закликаємо всіх

утриматися від односторонніх категоричних поглядів на нинішню непросту ситуацію, свідомо прийняти до відома думки опонентів, позбутися крайніх емоційних оцінок і зайвих амбіцій (в гідності ми всі рівні!!!), а де треба – простити одне одному, піти назустріч через компроміс, знайти краще спільне у своїх позиціях на основі наукового, зокрема гуманістичного, системного, конвергентного мислення і народної, громадської мудрості, відклавши на наступний час вирішення не вирішуваних поки що проблем, заради великої мети – збереження єдиної України як умови нашого спільного благополуччя. Ми маємо створити сучасне Громадянське суспільство в рідній Україні заради її стабільності, прогресу і процвітання.

Список використаних джерел

1. Гегель Г.В.Ф. Гражданское общество / Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет. В двух томах. – Т.2. Философская пропедевтика. – М. : Мысль, 1973. – С. 7-212. – С.43-54.
2. Головаха Е.И., Панина Н.В. Социальное безумие: история, теория и современная практика. – К. : Абрис, 1994. – 168 с.
3. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Науково-методичний посібник. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
4. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України» №2222-ІУ. – Харків : ФОП Співак Т.К., 2010. – 48 с.
5. Моргун В.Ф. Становлення громадянськості особистості в контексті її психічної та соціальної зрілості / В.Ф. Моргун // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Інстит. психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К. : Гнозис, 2004. – Т. VI. – Вип. 2. – С. 203-215.
6. Моргун В.Ф. Наклеп як багатовимірне етико-психологічне явище // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 1. – С. 60-65; № 2. – С. 68-77.
7. Моргун Ф.Т. Бессмертная душа Украины. – К. : Сільські вісті, 1994. – 350 с.
8. Основи громадянського суспільства: Словник: Для студентів вищих навчальних закладів / Н.Г. Джингарадзе, М.А. Ожеван, А.В. Толстоухов та ін. – К.: Знання України, 2006. – 232 с.
9. Печей Аурелио. Человеческие качества. – М. : Прогресс, 1980. – 302 с.
10. Помиткін Е.О. Ідеальний президент ідеальної держави: Посібник кандидата та виборця. – К.: Кафедра, 2014. – 26 с.
11. Рибалка В.В. Психологія та педагогіка праці особистості: від обдарованості дитини до майстерності дорослого: посібник / В.В. Рибалка. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. – 220 с.
12. Рибалка В.В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти: Навчально-методичний посібник / В.В. Рибалка. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 512 с.

13. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник. – Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.

14. Рибалка В.В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник / В.В. Рибалка– Київ, Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2016. – 424 с.

15. Указ Президента України № 68/2016: «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26 лютого 2016 року. «Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні». Офіційне інтернет-представництво Президента України: <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>.

16. Філіпчук Г.Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика. – К., 2002. – 217 с.

V. Rybalka

CIVIL SOCIETY AND THE PERSONALITY OF THE CITIZEN

Article emphasizes the urgency of the development of a modern civil society and the individual of a citizen in Ukraine, points out the socio-psychological, spiritual, constitutional, legal foundations and experience of creating of such society in the world, in Europe as a time-tested way to real democracy and signs of effective democracy. It refers to the historical preconditions of the development of civil society and the individual of a citizen accumulated in Germany in the works of Hegel, in Ukraine, in particular in the Poltava region, which is connected with the actions of her spiritual elite, in particular G. Skovoroda, T. Shevchenko, V.I. Vernadsky, G.G. Vaschenko, A.S. Makarenko, V.O. Sukhomlynsky, O.T. Gonchar, F.T. Morgun, I.A. Zyazyun and others like that. Proposed scientific principles, goals, methods, institutional forms and specific requirements for the construction and functioning of Ukrainian civil society, taking into account modern crisis realities, its productive parity of interaction with the branches of power, forms of control over the activities and responsibilities of government and civil leaders. Information is given on the Decree of the President of Ukraine on promoting the development of civil society. The personality of the leader, who must ensure the successful functioning of civil society and government are characterized. Article emphasizes the necessity of obligatory loyalty of leaders of civil society and authorities to positive spiritual values of Worldview, Life, Man, Faith, Hope, Love, Good, Beauty, Truth, and the inadmissibility of the existence of negative attributes in them – the darkness, death, inhumanity, disbelief, Despair, Hate, Evil, Distortion, Lies. The leader must be a true patriot of Ukraine, love his country and its citizens, and not the power and the possibility of its corruption use. Under these conditions, the unity of the people is possible and progressive progress of Ukraine towards peace and prosperity. Psychological measures to promote the development of civil society are offered.

Key words: *civil society, citizen's personality, socio-psychological preconditions, spiritual qualities of the leader's personality, construction, structure and functioning of civil society, interaction with the authorities, unity and progress of the Ukrainian state.*

Надійшла до редакції 23.03.2017 р.